

SOBRE UNA CITA DESCONEGUDA DE DIODOR DE SICÍLIA ALS *ESSAIS*: UN REPLANTEJAMENT DE L'ETNOLOGIA DE MONTAIGNE

Ferran SÁEZ MATEU

1) El problema de les fonts dels *Essais* de Michel de Montaigne semblava definitivament resolt amb l'important estudi que sobre aquesta qüestió publicà Pierre Villey l'any 1908.¹ Però al 1988, vuitanta anys després, alguns autors, com Lino Pertile² encara han assolit trobar uns referents fins ara dubtosos o simplement desconeguts. Alguns (la majoria) no ultrapassen la mera curiositat filològica. Però d'altres, tant per la seva formulació com pels eixos conceptuals en els que es troben *discretament* encastats, poden obligar a una revisió crítica, o fins i tot una *inversió de plantejaments*, de molts blocs temàtics dels *Essais*. Aquest és el cas d'un, en aparença, *innocu* fragment de Diodor de Sicília (no *detectat*, però, en l'estudi de Pertile ni en el de cap altre autor de què en tinguem constància) que Montaigne incorpora al cèlebre assaig *Des Cannibales*, recentment estudiat per Claude Lévi-Strauss (1991).³ Per estrany que pugui semblar, aquesta cita fins ara desconeguda fa variar, com veurem, el nucli de la majoria de les idees establertes sobre l'etnologia montaniana (incloses les novíssimes de Lévi-Strauss). Dit en poques paraules: Montaigne juxtaposa sense cap solució de continuïtat l'obra d'un historiador grec del segle I abans de Crist amb l'obra dels cronistes que li són contemporanis (López de Gómara,⁴ André Thévet,⁵ Jean de Léry,⁶ etc.), i això no és degut a una confusió involuntària o a una deformació voluntària o tendenciosa sinó a l'adscripció teòrica a

1. Villey, P.: *Les sources et l'évolution des Essais de Montaigne*, Hachette, Paris, 1908.

2. Pertile, L.: «Su alcune nuove fonti degli *Essais* di Montaigne», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, 1988 (637-661), 50.

3. Lévi-Strauss, C.: *Histoire de Lynx*, Plon, Paris, 1991.

4. *Historia General de las Indias*, 1552.

5. *Les singularitez de la France Antarctique*, 1558.

6. *Histoire d'un Voyage fait en la terre de Bresil dite Amerique*, 1578.

una determinada noció de temporalitat. Aquesta es materialitza, en aquest punt concret, en una *predispició o expectativa històrica* no estranya en un Renaixement que, com afirma Agnes Heller —amb una certa radicalitat— «no va conèixer cap concepte de temps pròpiament dit».⁷ Veurem ara, en un text de R. Meek, com l'oblit d'aquestes perspectives temporals i la seva relació amb les descobertes geogràfiques dels segles XV i XVI, pot conduir a greus anacronismes exegetics: «*si mañana se descubriera en Marte una raza de hombrecillos verdes, esto difícilmente originaria algo más que un revuelo en nuestros palomares intelectuales. Después de todo, ya estamos acostumbrados a la idea de que es posible que vivan hombrecillos verdes y de que pueden tener modos de vida sumamente diferentes de los nuestros (...) Pero esto era precisamente lo que no había hecho la Edad Media*».⁸

Meek oblida tota l'extensa tradició mil·lenarista, i equipara «*Edat Mitjana*» amb «*pensament escolàstic*» sense més, errada que, per freqüent que sigui, no deixa de resultar sorprenent. És cert que, tal com afirma Etienne Gilson «*la indiferència de Sant Tomàs per la Història va resultar prodigiosa*».⁹ Però també és cert que paral·lelament a aquesta gran figura del pensament cristià en van discórrer d'altres, més heterodoxes, que van articular les seves idees sobre un molt determinat concepte de temporalitat històrica, com és el cas de tota la tradició joaquimista. I cal recordar que el nucli d'aquest pensament girava entorn d'un supòsit «*tertii status vel paradissus in terris*» sostingut en una aferrissada «*actitut d'espera*».¹⁰

2) Les coordenades conceptuals de Montaigne (o les de Ronsard o La Boétie) no es correspon en absolut als continguts d'aquesta tradició que encara perviu al segle XVI, ni molt menys al seu esquema formal (una supra-historicitat lineal) però totes dues participen d'una mateixa apreciació flexible del temps històric. Aquesta es traduirà, des de la linealitat joaquimista, en un «*esperar de*» la història, projectant-se, per tant, cap al futur (esperant Frederic II, o la «*renovació*», o la «*Translatio Ecclessiae*», o l'arribada del «*Tertii Status*», etc.). Des de la ciclicitat recessiva de Montaigne (o de Bodin, o de Le Roy, o de Pasquier), en canvi, prendrà la forma d'un «*reconèixer en*» la història i assumint, per tant, la novetat des de la repetició circular, és a dir, projectant el present cap al passat, fent-lo intel·ligible des d'aquest. En el següent text, aquesta caracterització de la temporalitat montañiana no deixa lloc a dubtes:

«*Aussi en l'estude que je traitte de noz moeurs et mouvements, les tesmoignages fabuleux, pourveu qu'ils soient possibles, y servent, comme les vrais. Advenu ou non advenu, à Paris ou à Rome, à Jean ou a Piere, c'est toujours un tour de l'humaine capacité, duquel je suis utilement advisé par ce recit (...) Et aux diverses leçons qu'ont souvent les histoires, je prens à me servir de celle qui est la plus rare et memorable. Il y a des autheurs, desquels la fin c'est dire les evenements.*

7. Heller, A.: *El hombre del Renacimiento*, Península, Barcelona, 1978, pàg. 189.

8. Meek, R. L.: *Los orígenes de la ciencia social. El desarrollo de la teoría de los cuatro estadios*, S. XXI, Madrid, 1981, pàg. 39.

9. Gilson, E.: *Cajetan et l'humanisme théologique*, «Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen aye», X (1955), pàg. 133.

10. Cohn, N.: *En pos del milenio*, Alianza, Madrid, 1981. També: Gil, J.: *Mitos y utopías del Descubrimiento*, Alianza Un., Madrid, 1989, pàgs. 52 i ss.

La mienne, si j'y scavoye advenir, seroit dire sur qui peut advenir. Il est justement permis aux scholes de supposer des similitudes, quand ilz n'en ont point. Je n'en fay pas ainsi pourtant, et surpase de ce costé là en religion superstitieuse toute foy historialle. Aux exemples que je tire ceans, de ce que j'ay ouï, faict ou dict, je me suis defendu d'oser alterer jusques aux plus legeres et inutiles circonstances. Ma conscience ne falsifie pas un iota...»¹¹*

Acabem de veure fins a quin punt aquesta noció de temps històric pot resultar intel·ligible i contradictòria des d'un punt de vista modern; en efecte, Montaigne afirma, en primer lloc que un testimoni fabulós i simplement «possible» té la mateixa validesa que un de «real»; seguidament subsumeix la novetat en la repetició («c'est toujours un tour de l'humaine capacité»), la qual cosa, naturalment, li permet anticipar «ce qui peut advenir», però no en termes de «predicció» sinó de «reconeixement». Finalment —i això és el que sobta al lector contemporani— afirma la seva «fidelitat als fets».

La «temptació» moderna (i per tant, aquí, anacrònica) és concloure que Montaigne «no és fidel als fets» i que l'afirmació «...ma conscience ne falsifie pas un iota...» consisteix simplement en un artifici retòric, d'altra banda clàssic. Però el nucli del problema no és aquí el concepte de «fidelitat» sinó el concepte de «fets» (històrics). El primer, com hem vist al text, significava la mateixa cosa ara que al segle XVI (escrupolositat, cura, etc.); però el segon concepte no hi té res a veure, perquè està integrat en una noció de temporalitat que ens resulta totalment aliena i a més es recolza en unes «autoritats» considerades per Montaigne com «fonts històriques» i que nosaltres valorem, com a molt, en termes de «material filològic». Ara comprovarem com aquesta hipòtesi formulada tan abstractament es pot contrastar i confirmar d'una manera concreta i puntual en molts capítols dels *Essais*.

3) Al «*Des cannibales*»¹² Montaigne efectua una descripció dels costums de certes tribus situades a la costa Nord de l'actual Brasil, que va ser explorada per Villegagnon l'any 1557. Les fonts de Montaigne són, aparentment, molt directes, quasi de primera mà; a més dels relats de Jean de Léry, André Thévet, Benzoni i López de Gómara —contemporanis seus— Montaigne compta fins i tot amb el testimoni de «...un homme qui avoit demeuré dix o douze ans en cet autre monde, en l'endroit où Vilegaignon print terre...».¹³ Des del punt de vista modern, doncs, Montaigne posseeix un material etnogràfic que, sense ser estrictament «de camp», resulta sumament directe, abundant i nou.

Però, inexplicablement, nega afirmacions dels propis cronistes,¹⁴ o se'n va a altres fonts que, també des del nostre punt de vista, no tenen res a veu-

11. «religion superstitieuse» és una expressió que en francès del segle XVI significa aproximadament «escrupolositat», «cura de», etc. Ess, I, XXII, pàgs. 105-106.

12. Capítol datat per Villey entre 1578 i 1579, pàg. 202.

13. Ess, II, XXXI, pàg. 203. Montaigne no aporta el nom ni cap altra dada significativa. Només apunta que era «simple et grossier».

14. Per exemple J. de Léry, op. cit., XV, II, afirma que els brasilers mengen d'altres homes simplement per la necessitat d'alimentar-se; Montaigne, en canvi, afirma que ho fan per demostrar una «extrema venjança», Ess, I, XXXI, pàg. 209.

re amb la descripció dels fets plantejats. Per a Montaigne en canvi, són tant o més vàlids que els anteriors. Aquest pot ser el cas d'Herodot, Varró o Plutarc, que semblen confirmar, des del paral·lelisme, moltes dades dels cronistes. Va encara més lluny: *incorpora una cita d'un autor grec del segle I abans de Crist (Diodor de Sicília) com si es tractés d'un testimoni directe, com si aquest i els cronistes que li són coetanis estiguessin parlant d'una i la mateixa cosa*. Després veurem com aquest fet no és fruit d'un error ni d'una casualitat, sinó que obeeix a una perspectiva molt puntual. Comparem els dos textos:

A) «*La mer qui environne cette ile est orageuse, et a des flux et des reflux considerables (...) Quoique le sol fournisse à tous les habitants des vivres en abondance, ils n'en usent point d'une manière desordonnée. Ils mangent de la viande et d'autres aliments rotis ou cuits dans l'eau: mais ils ne conaissent point les sauces recherchées ni les épices de nos cuisiniers*».

B) «*Ils sont assis le long de la mer, et ferment du costé de la terre de grandes et hautes montagnes. Ils ont grandes abondance de poisson et de chairs qui n'ont aucune ressemblance aux nostres, et les mangent sans autre artifice que les cuire*».

El text A pertany a Diodor de Sicília¹⁵ i el B és obra de Montaigne.¹⁶ Sembla obvi, en qualsevol cas, que es tracta d'una cita. En primer lloc, fóra una casualitat inaudita que dos personatges històricament tan distants coincidissin en iniciar la descripció d'un país amb l'estrany recurs de referir-se primer al mar que l'envolta i, *immmediatament*, parlar de condiments culinaris, com tots dos fan; en segon lloc, Montaigne coneix perfectament Diodor, a qui cita en 27 ocasions als *Essais* (dues planes més endavant del fragment que aquí s'ha reproduït, per exemple); i, finalment, i això és el més important, la descripció de les costes del Brasil que fa Montaigne coincideix d'una manera sorprenent amb la que fa Diodor de les seves Set Illes mitològiques: un clima agradable («*Il y regne un automne perpétuel...*»),¹⁷ liberalitat de costums («*Le mariage n'est point en usage entre eux...*»)¹⁸ longevitat («*Les habitants vivent tres longtemps...*»),¹⁹ divisió del treball («*Les emplois sont partagés...*»),²⁰ etc. Tot això, naturalment, podria ser degut a una conjunció de casualitats. Però si analitzen el lloc on Diodor situa aquestes illes la solució sembla apuntar a una altra direcció: es troben «*a l'orient de l'Índia*»... Per tant, des de la cosmovisió del segle XVI, poden coincidir legítimament amb els actuals territoris americans.

Tot i que l'anterior afirmació fos, com hem dit, «legítima» al segle XVI, Montaigne no la realitza. Ni recull tampoc les estranyes dades sobre ani-

15. Diodor de Sicília: *Bibliothèque historique*, Hachette, Paris, 1912, en 4 volums, llibre II, pàg. 181. El citeu en francès, i no en la seva llengua original, perquè és així com Montaigne el va conèixer. La traducció que presentem és de F. Hofer, feta al segle XIX, i es basa en la mateixa que va llegir Montaigne, de Jacques Amyot, *Sept livres des histoires de Diodore sicilien nouvellement traduits de grec en françois*, Imprimerie de Michel de Vascosan, Paris, 1559.

16. Ess, I, XXXI, pàg. 207.

17. Diodor, op. cit., II, LVI, pàg. 179.

18. Ibid., pàg. 180.

19. Ibid., pàg. 181.

20. Ibid., pàg. 182.

mals fantàstics. Montaigne, dit molt breument, és qualsevol cosa menys un ingenu o un il·luminat per visions escatològiques d'illes remotes. *Però, a la vegada, Montaigne està immers en una noció de temporalitat que no és encara moderna i en unes coordenades geogràfiques absolutament imprecises.* Cal llegir la seva obra sense la «temptació» de titllar-lo d'«antic», però tampoc considerant-lo «modern». Els *Essais* oscil·len continuament cap a aquests dos conceptes, però no es detenen d'una manera definitiva en cap d'ells. El lector pot sentir-se entusiasmat en trobar-se amb afirmacions que no es repetiran amb tanta contundència fins als nostres dies: «*Chacun appelle barbarie ce qui n'est pas de son usage*». ²¹ Però, només unes planes més endavant, potser se senti decebut en veure una analogia fruit d'una visió gens moderna del temps històric. «*Leur langage, au demeurant, c'est un doux langage qui a le son agreable, retirant aux terminaisons Grecques*». ²² És tan improcedent aquí prendre partit per la primera valoració com per la segona: Montaigne és tan proper (o tan llunyà) al segle XIV com al segle XVIII per la senzilla raó que viu al segle XVI. Encastar-lo en una determinada època és un pseudo-problema taxonòmic que només pot conduir a ometre o supervalorar arbitràriament unes dades (per tal que «*coincideixin amb el seu temps*») i violentar la riquesa i complexitat dels seus matisos.

21. Ess, I, XXXI, pàg. 205.

22. *Ibid.*, pàg. 213.